

Михайло БОЙЧЕНКО,
професор кафедри теоретичної
і практичної філософії,
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка,
доктор філософських наук,
професор

Варто звернутися коротко до історії терміну «легітимація». Ним позначають не лише чинний політичний лад або юридичні закони – легітимація дорівнює визнанню певних соціальних норм у якості базових, належних (буквально – «законних», якщо виводити етимологію слова «легітимний» із латини). Не дивно, що історично першою була легітимація саме юридичних соціальних норм: визнання за певними нормами звичаєвого права їхнього нового, писаного, юридичного статусу, оформлення у закони (*leges*). Звичаєве право виходило не просто з набутого людського досвіду, але апелювало до природного права, до ходу становлення речей, якими вони є самі по собі, тобто неявно обмежувало людські дії принципом збереження *status quo* – у нашому випадку того стану справ, який людина застала, будучи частиною божественного космосу.

З часом авторитет традиції поступово зміцнюється авторитетом держави, замість неформального впливу звичаїв соціальні норми починають спиратися на владу та її інструменти прямого примусу; властива міфології чуттєва довіра до світу заміщується раціонально обґрунтованими претензіями людини на панування над світом.

У Середні віки легітимація юридичних законів здобуває нове джерело – Божественну волю. Адже людські закони є лише подобою божественних, їх слабкою і недосконалою копією: Бог створив не лише державу, але й саме людство, усе живе й увесь світ, а тому людський розум має свою силу над природою згідно божественному задуму, який освячує-легітимує існування не лише людини, а й усього у цьому світі. Можливо, саме тому термін «легітимація» починають вживати значно ширше і застосовують також до політичних норм, культурних норм, і ще ширше (й у сильнішому ступені значення) – до соціальних інститутів загалом. Це змушує задуматися над підставою легітимації соціальних норм: навіряд чи йдеться про юридичні підстави, вочевидь – про підстави набуття певними соціальними нормами й інститутами визнання, аналогічного тому, яке вони мають для юридичних норм. Такою універсальною підставою легітимації соціальних норм є суспільні цінності.

Одні й ті самі цінності можуть бути підставою для визнання багатьох різних норм. Наприклад, конфуціанське шанобливе ставлення до старших і передусім до батьків (сяо) є основою для визнання не лише норм сімейного життя – ставлення до дружини/чоловіка, братів/сестер, дітей і онуків, інших родичів – але й для визнання інших суспільних норм – політичних, правових, моральних економічних тощо. З іншого боку, одні й ті самі соціальні норми спираються, як правило, не лише на один тип цінностей. Наприклад, економічні норми базуються не лише на цінності прибутку, але й на сімейних цінностях

Легітимація і делегітимація цінностей в освіті як передумова успішних суспільних змін

Три українські революції – 1990, 2004–2005 та 2013–2014 років – показали, наскільки критичною для нормальної роботи і навіть самого існування державного устрою є наявність або втрата цим устроєм суспільного визнання, тобто легітимації. Втрата суспільної легітимації є політичною смертю чинного істеблішменту. Однак, це – лише фінальна стадія тих процесів ціннісної переорієнтації суспільства, яка починається зі вторинною соціалізацією у системі освіти, у школі та в університеті.

Загалом термін «легітимація» нині вживають дуже широко, але далеко не завжди доречно і правильно, що призводить до непорозуміння. Коректним застосуванням термінології можна принести багато користі. Дотримуючись процедури, означеної терміном «легітимація», можна змінити суспільство.

(праця членів родини як гарантія сімейної стабільності), політичних цінностях (зайняті громадяни є більшою мірою патріотами) тощо. Крім того, навіть однотипні цінності – наприклад, цінність прибутку – по-різному тлумачитимуть різні люди, і та сама цінність займатиме різні шаблі у їхній ієрархії цінностей, а відповідно, по-різному мотивуватиме їх до участі в економічній діяльності.

До того ж, соціальні цінності припускають незчисленні варіації інтерпретації, а тому, як правило, є плінними і плюральними. Згадаймо хоча б цінність рідної мови – це визнають усі, та щойно виникає питання про формат доповнення української мови (як державної і рідної для більшості громадян України) мовою етнічних меншин в Україні (болгарської, угорської, румунської тощо) – відразу виникає маса питань і навіть політичних колізій.

“Якою буде соціалізація – пасивною і наслідувальною чи активною і творчою – визначає не лише якість освіти, а й суспільства, цінності якого діти переймають у попередніх поколіннях у своє розпорядження. Чи отримаємо суспільство традиційне, з переважанням конформізму і патерналістських настроїв, суспільство виконавців і споживачів, чи – інноваційне, динамічне, суспільство першовідкривачів і відповідальних громадян, які не лише здатні, але й ладні самі обирати свій життєвий шлях, – залежить від нас”

Інший випадок – здобуття українським соціумом власної Православної церкви України. Чи достатньо лише юридичної легітимації у цьому процесі? Одержання Томосу на автокефалію лише створює належні і необхідні передумови для легітимації нашої церкви, а достатньою підставою для такої легітимації має стати згода самих православних різних релігійних громад, які ще зовсім недавно мали зовсім різне організаційне підпорядкування.

Потрібне відкрите обговорення питань – не лише у політичному, й в усіх можливих інших суспільних форматах. Проте основою легітимації стане не саме таке обговорення, а зумовлене ним практичне використання цих соціальних норм, як правил комунікації. Таке використання різними спільнотами покаже сильні й слабкі місця цих норм, а відповідно – необхідність уточнення деяких підзаконних актів, які гарантують безпосереднє застосування закону у житті. Таке уточнення є не лише питанням кращої організації суспільної взаємодії, а й набуттям для цих норм тієї суспільної легітимації, яка надасть стабільності цим нормам на багато років уперед і створить повагу до них не лише на тепер, але й на майбутнє.

Освіта у традиційному суспільстві переважно постає як засіб передачі не лише вже готових знань, але й вже готових суспільних норм. Сучасна освіта сама постає як джерело легітимації – адже ми живемо у суспільстві знань. Освіта у суспільстві, критично залежному від творення нових знань, у суспільстві, що невпинно модернізується, із залежного соціального інституту перетворюється на ключовий, системотвірний. Освіта має не стільки транслявати смисли, знання й цінності, скільки все більше сама породжувати їх. Це більш очевидно для вищої освіти, однак – якщо ми перенесемо фокус з формалі-

зованих знань на смисли і цінності – зразу стає очевидною надзвичайно велика творча роль шкільної і навіть дошкільної освіти.

Уся сфера освіти нині постає як простір, у якому легітимація соціальних норм має найкращі можливості для того, аби відбуватися найбільш невимушено, розмаїто і демократично. Саме у сфері освіти зустрічаються представники різних релігійних, етнічних, економічних, політичних, інших соціальних груп. Саме тут вони ще достатньо юні, ще не обтяжені стереотипами і максимально амбітні, щоби прагнути привнести у світ нові смисли і цінності, а отже дати не лише нове дихання використанню здобутих раніше знань, але й відкрити невідомі раніше перспективи для винайдення знань нових. Легітимація тепер постає не як узаконення вже відомого і створеного раніше (для цього є інший термін – легалізація), але як творен-

правило, зниження рівня легітимації інших соціальних норм. У дослідженні І. Бекешкіної показано, що піднесення загальнонаціональної ідентифікації відбулося за рахунок зниження рівня регіональної самоідентифікації: замість вважати себе передусім представником Заходу, Сходу, Півдня чи Центру України, її громадяни відтепер вважають себе передусім українцями як громадянами держави Україна.

Легітимація загальнонаціональної самоідентифікації відбулася паралельно і у зв'язку з делегітимацією регіональної самоідентифікації громадян України. Делегітимація – втрата певними соціальними нормами свого ціннісного обґрунтування: відтепер ці соціальні цінності обґрунтовують інші соціальні норми, або ж самі ці соціальні цінності ослабли і вже не відіграють тієї суспільної ролі, яку мали раніше. Як бачимо, сама по собі делегітимація не є чимось однозначно корисним або однозначно шкідливим для суспільства, хорошим чи поганим. Часто делегітимація одних соціальних норм сприяє піднесенню інших. Делегітимація також не є однозначним симптомом настання аномії – таке трапляється лише тоді, коли на місце одних соціальних норм як легітимних не приходять інші легітимні норми: більшість соціальних норм втрачає легітимність без належної легітимаційної компенсації іншими соціальними нормами. Крім того, делегітимація не може розглядатися як незворотний процес – деякі соціальні норми можуть повернути собі довіру, якщо вони знайдуть собі оперття у нових соціальних цінностях, або якщо ті соціальні норми, які їх замінили раніше, втратили своє визнання.

Втім, делегітимація соціальних норм не є єдиним можливим механізмом набуття легітимації новими соціальними нормами. Можлива також ситуація співіснування соціальних норм, які конкурують між собою, або навіть тих, що раніше знаходилися у стані конфронтації. У суспільстві, де чинними є принципи мультикультуралізму, ціннісні системи, різних культур що співіснують, також не виключають одна одну за принципом взаємного знищення або несумісності. Навіть ті системи цінностей, які у традиційних культурах нерідко були характерними для суспільств, що вели між собою тривалі війни – наприклад релігійні (між християнськими та ісламськими країнами, між католицизмом і протестантизмом, між католицизмом і православ'ям) – нині мирно співіснують у суспільствах, де встановлено мультикультурні правові засади і де триває послідовна політика мультикультуралізму.

Процеси легітимації та делегітимації спираються на ті цінності, які людина здобуває в основному у процесі соціалізації, тобто у сучасному суспільстві – переважно під час здобуття освіти. Якою буде соціалізація – пасивною і наслідувальною чи активною і творчою – визначає не лише якість освіти, а й суспільства, цінності якого діти переймають у попередніх поколіннях у своє розпорядження. Чи отримаємо суспільство традиційне, з переважанням конформізму і патерналістських настроїв, суспільство виконавців і споживачів, чи – інноваційне, динамічне, суспільство першовідкривачів і відповідальних громадян, які не лише здатні, але й ладні самі обирати свій життєвий шлях, – залежить від нас.

ня нової ціннісної і знанневої основи для соціальних норм, а можливо навіть для творення нових норм.

Специфіка легітимації якраз і полягає у тому, що вона покликана погоджувати розмаїття соціальних цінностей зі сталістю і формальним характером соціальних норм. Оскільки соціальні норми надто складно змінювати (простіше їх замінити іншими соціальними нормами), завдання легітимації постає у пошуку такої спільної комунікативної основи, певного порозуміння між людьми, яке не лише забезпечить подолання ціннісних розбіжностей між ними, але й засобом такого подолання зробить певні соціальні цінності.

Завдяки опертю на соціальні цінності, властиві окремим особистостям як представникам соціальних спільнот, відбувається інтеріоризація соціальних норм – люди починають сприймати їх як свої власні, як такі, що визначають їх соціальну ідентичність. Так, наприклад, у своєму дослідженні пост-Майданної України Ірина Бекешкіна, як представник Інституту соціології НАН України, свідчить: «зросла загальнонаціональна ідентифікація, люди в першу чергу вважають себе громадянами України». Зменшилася регіональна ідентифікація, і зросла ідентифікація загальнонаціональна і на червень 2017 року вона сягала майже 60% від усього населення України. Таким чином, з моменту початку збройної агресії проросійських сил на Донбасі значно зросла повага і довіра громадян до України як держави. Це стало результатом як дій офіційної влади, так і самоорганізації громадянського суспільства, але інтегральним результатом стало значне підвищення рівня легітимації української державності в очах її громадян.

Втім, у суспільстві підвищення рівня легітимації одних соціальних норм означає, як